De Wijerd

stichting tot behoud van de Veluwse sprengen en beken

Nijkerkse waterlopen

Voorjaarsexcursie 2014

Op stap met Herman Hagens

Uit het Postvak van de stichting

Oranje Nassau

Interview met Mevrouw Van Heeckeren van Molecaten

jaargang 35 nummer 2, juni 2014

De Wijerd, 35e jaargang, 2014, nummer 2, juni 2014

De Wijerd is het kwartaalblad van de Stichting tot Behoud van de Veluwse Sprengen en Beken.
Ondertekende artikelen vallen onder verantwoording van de auteur.

Dagelijks bestuur

voorzitter	ing. J. van de Velde Elzenoord 4, 8172 AZ Vaassen	tel. 0578 573018
secretaris	M. Bruggink Cornelis Hendrikstraat 77, 7371 AS Loenen	tel. 055 5053684
penningmeester	ing. D. Wouda, MSc Polkastraat 14, 7323 KZ Apeldoorn	
Secretariaat	Z. Hottinga-Doornbosch Kerkweg 10 , 8193 KK Vorchten info@sprengenbeken.nl	tel. 0578 631459
Redactie	dr. B. Willemsen E. Willemsen - van den Berg drs. J. Meijer drs. ing. H.G. Slijkhuis	
Internet en e-mail	www.sprengenbeken.nl www.facebook.com/bekenstichting webredactie@sprengenbeken.nl	

druk	Grafisch Bedrijf Kwakkel, Heerde
ontwerp en vormgeving	Eric Harleman, Vormvast esthetische producties
IBAN	NL21 INGB 0003576129

auteursrecht

Overname van de gehele of gedeeltelijke inhoud is alleen toegestaan met bronvermelding en met schriftelijke toestemming van de auteur en/of het bestuur van de Stichting tot Behoud van de Veluwse Sprengen en Beken.
ISSN 1382-8738

De Bekenstichting is een ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling).

Het vignet van de stichting bestaat uit een ijsvogel met als achtergrond het rad van een watermolen (ontwerp Marjolein Menke, Epe). De ijsvogel is het symbool van de natuurwaarden, het watermolenrad van de cultuurhistorische betekenis van de Veluwse sprengen en beken.

IJsvogel, Han Bouwmeester

Van de voorzitter	Jan van de Velde	4
Van de redactie	E. Willemsen en H. Slijkhuis	5
Nijkerkse waterlopen	Leendert de Boer	6
Najaarsexcursie 2014	Peter Smits en Wiebe Kiel	11
Voorjaarsexcursie 2014 Noordoost-Twente	Yolt IJzerman	12
Op stap met Herman Hagens	Henri Slijkhuis	16
Kwartaalblad Bekenstichting vernieuwd	Henri Slijkhuis	18
Jaarvergadering 2014	Maria Bruggink	19
Het Postvak van de Bekenstichting	Jan van de Velde	20
Oranje-Nassau	Ruud Schaafsma	21
Mevrouw Van Heeckeren van Molecaten	W. Kiel en J. Meijer	22
Mededelingen		27

Met dank aan onze sponsors in deze editie:
Ruimte voor Advies Vaassen
Drukkerij Kwakkel Heerde
Aannemingsmaatschappij Pannekoek Vaassen
Cultuurland Advies Heerde
Han Bouwmeester Natuurfotografie

Vele honderden donateurs steunen reeds langer of wat korter onze Stichting. Wij stellen dat zeer op prijs en hopen dat u ook anderen wilt enthousiasmeren.

Van de voorzitter

Onze jongste donateur

Op 22 april 2014 heeft Waterschap Vallei & Veluwe ons geïnformeerd over de beleidsharmonisatie die er bij hen de komende jaren plaatsvindt en wat dat voor onze fraaie sprengenbeken kan betekenen. We hebben vooral geluisterd omdat voor ons de concrete uitwerking daarvan nog geheel nieuw was en dan is het lastig om direct goed onderbouwd te reageren. We hebben vooral verduidelijkende vragen gesteld.
Ik verwacht dat de bezuinigingen bij WSV&V voor het overgrote deel van onze sprengen en beken geen ingrijpende consequenties zullen hebben. De cultuurhistorie, beleving en ecologie kunnen onderling in een goede balans worden gebracht; dat blijft van geval tot geval wel maatwerk. In dit najaar worden we verder geïnformeerd. Wij hebben aan WSV&V onze inhoudelijke ondersteuning in hun keuzeproces aangeboden. Het gaat dan bijvoorbeeld over de keur* voor sprengenbeken en de monitoring van de landschapsgeschiedenis. Landschapsgeschiedenis is op de universiteit een interdisciplinair vakgebied waarin historische, geografische, archeologische, naamkundige en ecologische concepten en methoden met elkaar worden verbonden tot een samenhangende analyse van de opbouw en ontstaansgeschiedenis van cultuurlandschappen. Deze kennis wordt daarna toepasbaar gemaakt voor de praktijk van ruimtelijke ordening, erfgoedzorg, toerisme en recreatie en natuur- en landschapsbeheer. Ook wordt er aan gedacht om in de toekomst nog meer samen te werken op het gebied van onderhoud van sprengenbeken door vrijwilligers, onder coördinatie en regie van ons Waterschap.

Jan van de Velde, 15 mei 2014

Een groot aantal actieve 'medewerkers' van onze bekenstichting vertrekt. We hebben hen in een genoeglijk samenzijn op 23 april bedankt en uitgezwaaid. Voor ons nu de uitdaging om de ontstane vacatures in te vullen.

Vaak komt in gesprekken die we voeren aan de orde waar we als Bekenstichting nu eigenlijk voor staan. Dit staat beschreven in de stichtingsstatuten, maar ik zal eens in korte zinnen beschrijven hoe ik tegen BEKEN aankijk.
Een beek is klein, stromend, ondiep water. De beken op de Veluwe zijn lang geleden aangelegd. Sommige dateren al uit de 15e eeuw. Het zijn monumenten. Ze hebben een grote cultuurhistorische waarde en dienen behouden te blijven. De sprengenbeken zijn aangelegd om watermolens van voldoende waterkracht te voorzien. Die watermolens (en watermolenplaatsen) zijn monumenten in en met hun omgeving: de zogenaamde ensembles. De molenbiotoopverordening zegt dat er ook nu voldoende water naar watermolens moet kunnen stromen. En dat men moet nalaten dat te beperken en/of te verhinderen. Ook voor beken geldt het vereveningsprincipe: wordt er een beek verondiept (zo blijft er water in stromen), dan moet er een andere beek gegraven worden als compensatie. De beken vormen in hun ensembles bijna altijd interessante – en soms unieke – ecologische objecten. Brongemeenschappen dienen door middel van zorgvuldig en uitgekiend onderhoud tot bloei te worden gebracht. Het handmatige onderhoud moet hierop per beekdeel worden toegespitst. Beken dragen bij aan de huidige economie doordat ze toeristen en recreanten intrigeren.

Monumenten zijn volgens de monumentenwet uit 1988:

1. *vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde;*
2. *terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als bedoeld onder 1.*

Met vriendelijke groet,
Jan van de Velde.

*De keur is een verordening met de regels die een waterschap hanteert bij de bescherming van waterkeringen, watergangen en bijbehorende kunstwerken.

Elisabeth Willemsen en Henri Slijkhuis

Van de redactie

We zijn blij met de waarderende reacties die we over de vernieuwde Wijerd mochten ontvangen.
De redactie is er trots op u het tweede nummer in de nieuwe stijl te kunnen voorleggen. De toestroom van artikelen en kortere bijdragen is momenteel bijzonder groot en ook daar is de redactie blij mee. Dit betekent echter ook dat niet alle ontvangen bijdragen in dit nummer een plek konden krijgen. De betreffende auteurs zijn hierover geïnformeerd en hun bijdragen zullen in het volgende nummer opgenomen worden.
Nieuw in de werkwijze van de redactie is het werken met een deadline voor het inleveren van bijdragen voor de Wijerd. Deze deadline zal in ieder nummer bekend gemaakt worden. Voor het septembernummer is de deadline 10 augustus 2014.

De redactie heeft met spijt op 23 april afscheid moeten nemen van Lous Heine. Lous heeft jarenlang haar bijdrage aan de Wijerd geleverd en de redactie is haar daar zeer erkentelijk voor. Loes wil op de achtergrond gelukkig nog wel een bijdrage leveren aan de archivering en rubricering van de Wijerd.
De komst van Henri Slijkhuis als nieuw redactielid heeft het afscheid van Lous iets verzacht. We heten hem dan ook van harte welkom. Henri is geen onbekende voor de Bekenstichting. Hij heeft in de periode 1998-2003 in het algemeen bestuur gezeten en levert al enige tijd artikelen aan voor de Wijerd.

Gerard Smid, Albert Bongers en Joke Vink zijn ook uitgezwaaid. Gerard heeft een aantal jaren samen met Albert aan de website gewerkt. Dit werk vraagt veel tijd, inzet en deskundigheid, die voortdurend veranderingen vereist. Albert blijft, indien nodig, nog invallen. Gerard besloot er nu mee te stoppen. We zullen hem gaan missen bij de kwartaalbijeenkomsten van de redactiecommissie, die zelf ook in een veranderfase zit.
Hierover kunt u in de volgende Wijerd meer lezen. Joke Vink – bij velen nog bekend als de ex-voorzitter van de Stichting – heeft naar aanleiding van haar afscheid ‘memoires’ geschreven. Hierin beschrijft ze onder andere het ontstaan en de geschiedenis van de Stichting. In de volgende Wijerd zult u het eerste deel aantreffen.

De redactie wenst u veel leesplezier. Heeft u suggesties voor verbeteringen of wilt u een bijdrage leveren aan de Wijerd, dan horen we dat graag.

drukkerij kwakkel
indrukwekkend dynamisch

Bent u ook donateur van de Bekenstichting?
Dan kunt u in de periode van 1 juni t/m 30 september 2014
10% kwartaalkorting ontvangen op uw kopieer- en printwerk.
Vraag vrijblijvend naar de mogelijkheden

Eperweg 1 • 8181 XL Heerde
Tel. 0578-691508 • kwakkel.bv@planet.nl

Leendert de Boer
redactie: Arie van den Berg

Nijkerkse waterlopen

Een bewerkte voorpublicatie van Landschapsjuwelen deel 2

Het 'Kanaaltje vanuit Zwartebroek'

Vanuit Zwartebroek werd een waterloop gegraven naar de Breede Beek van bijna drie kilometer lang. De grote vraag is echter: wat was de reden dat men zich zoveel moeite getroostte om hier een kanaal naartoe te graven en in welke tijd werd dit kanaal gegraven?

Begin twaalfde eeuw werd door de bisschop van Utrecht toestemming gegeven om het Nijkerkerveen te ontginnen. We kunnen ervan uitgaan dat dit ook voor de venen van Zwartebroek gold die daar direct aan grenzen. Om het water uit de moerassen van Zwartebroek (vroeger ook wel het Appelerbroek genoemd) af te voeren werden er greppels of sloten gegraven in precies dezelfde richting als praktisch alle beken van de Vallei, namelijk in westelijke of zuid-westelijke richting.

Afbeelding 8: 1 is de Breede Beek, 2 is het kanaal dat vanuit de moerassen van Zwartebroek naar de Breede Beek is gegraven. Om verwarring te voorkomen kan nummer 2 beter niet meer Breede Beek genoemd worden maar 'Het kanaaltje' of 'Kanaaltje vanuit Zwartebroek'.

Afbeelding 9: De oorsprong van het 'Kanaaltje vanuit Zwartebroek' is op Google Earth duidelijk te zien. Precies midden onder begint het kanaaltje dat in noordoostelijke richting naar de Breede Beek voert. In de akker voorbij het eerste bos in noordelijke richting is het kanaaltje gedempt. Op deze plek heeft de bodem een verkleuring. Opmerkelijk is dat het land ten oosten van het kanaaltje heel anders is ingericht dan ten westen ervan. Ook is goed te zien dat, ook al is dit kanaaltje recht aangelegd, deze op den duur toch enigszins is gaan meanderen. De rechte weg links in noordwestelijke richting, is de Blankenhoefse Weg.
Dit is een typische weg door een veenontginningsgebied, namelijk kaarsrecht.

Toen Nijkerk behoefte had aan water gedurende het gehele jaar, werd er vanaf de Blankenhoefse Weg een kanaaltje gegraven naar de Breede Beek. Deze beek mondde uiteindelijk uit in de Zuiderzee. Het beginpunt lag op ongeveer 5,13 meter boven NAP en het eindpunt op 0,01 meter boven NAP. Een verschil van 5 meter over een afstand van hemelsbreed 10 kilometer. Dat is 1 meter verval over een afstand van 2 kilometer. Het water stroomde dus niet zó snel, maar dat was geen probleem, als het maar gedurende het gehele jaar door werd aangevoerd. Dit kanaaltje werd dwars door de afwateringssloten van Zwartebroek gegraven.

Watervoorziening

Een algemeen gekend probleem is, dat we niet precies weten hoe het klimaat enkele eeuwen geleden was. In ieder geval werd het 'Kanaaltje vanuit Zwartebroek' in de kleine ijstijd gegraven. Dat is de periode die in ons land duurde van de vijftiende tot de negentiende eeuw. De temperatuur lag toen een paar graden onder de waarden die tegenwoordig worden bereikt. Dat lijkt weinig, maar het hield in dat de ijsschotsen van de Noordpool tot bij de Waddeneilanden kwamen en dat 's winters de rivieren dichtvroren. Veel schilderijen uit die periode laten indrukwekkende wintertaferelen zien. Hoeveel neerslag er toen viel is niet bekend. De winters waren lang en door de lage temperatuur werd veel neerslag in de vorm van ijs en sneeuw vastgelegd. Daardoor had men in de winter minder beschikking over water. Die neerslag kwam dus niet in het bodemwater terecht met als gevolg minder kwel. Kwelwater dat op een diepte van één tot twee meter onder het maaiveld naar lager gelegen gebieden stroomt, bevriest niet snel. Het komt uiteindelijk in een beekje terecht en doet daar het ijs smelten. Het uittredende water zal dan een stroompje opleveren. Maar was dit in de winter vanaf Slichtenhorst wel genoeg voor de stad Nijkerk, die iets minder dan drie kilometer verderop lag? Waarschijnlijk niet.

Ook in de zomer kon er een probleem ontstaan met de watervoorziening. De Breede Beek is een laaglandbeek, dat wil zeggen dat deze gevoed wordt door regenwater en kwelwater. Na een paar zeer droge zomers achter elkaar zakt de grondwaterstand en vervoert de beek praktisch geen water meer. De veste kwam dan droog te liggen. Zelfs al regent het dan een keer flink, dan nog onttrekken de bomen van de bossen, houtwallen en houtsingels het water aan de bodem.
Een kanaaltje vanuit het slagenlandschap van Zwartebroek zou ook in de winter water kunnen transporteren zonder geheel te bevriezen. Het is om deze reden mogelijk dat men dit kanaaltje met een aansluiting op de Breede Beek gegraven heeft om zowel in droge zomers als in strenge winters de veste Nijkerk en de boerderijen van Slichtenhorst van het noodzakelijke water te voorzien. Slichtenhorst was in het bezit van het klooster van Elten en de rentmeester had de plicht het landgoed rendabel te maken. Dat kon alleen als er voldoende water was.

Afbeelding 10: Zwartebroek kreeg zijn water van Appel. De rode lijn geeft de Barneveldse Weg aan.
Rechts hiervan ligt Appel, links het slagenlandschap van Zwartebroek. Uitsnede van een kaart uit 1869.

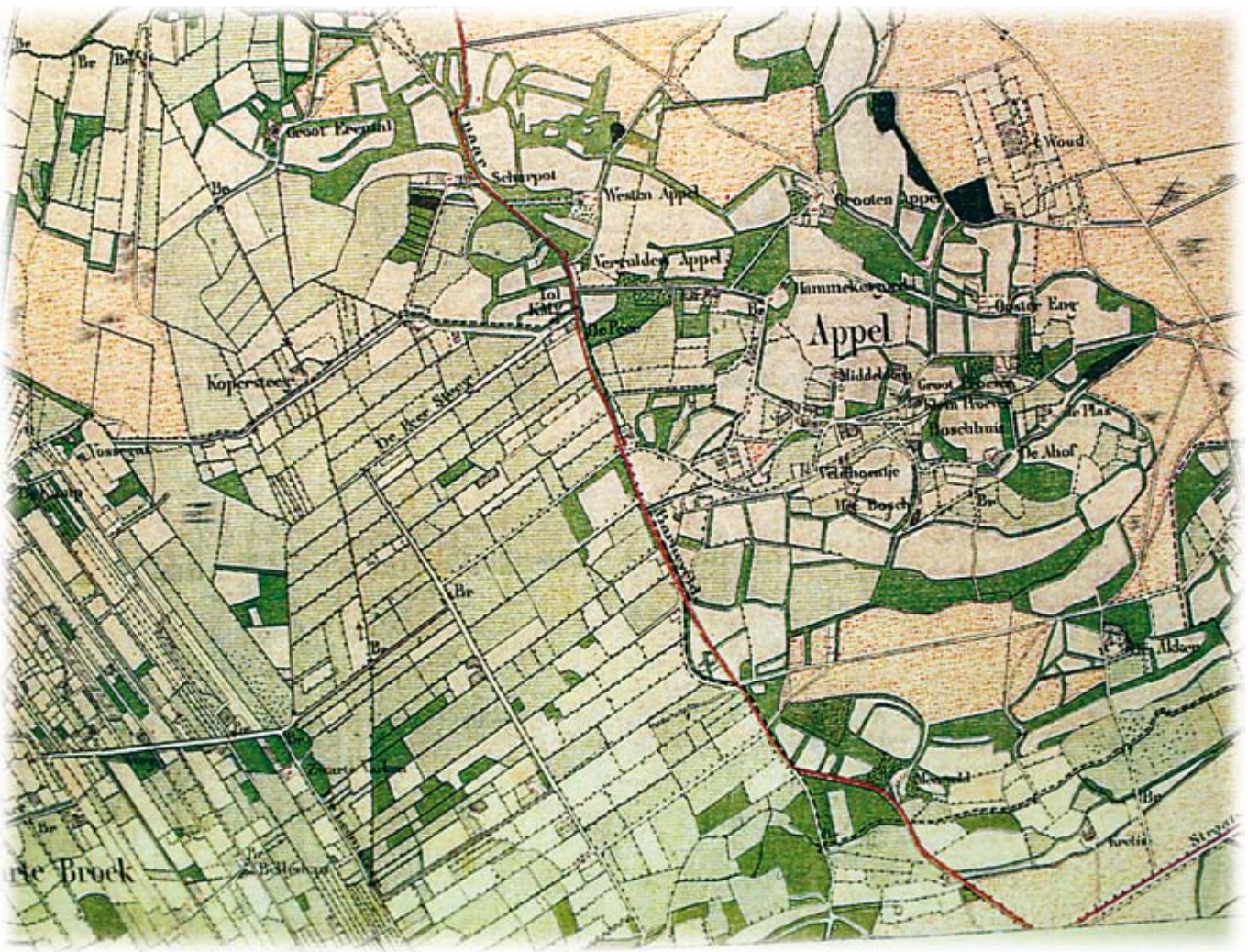

Een andere theorie, die nog bewezen moet worden maar niet erg waarschijnlijk is, is dat het kanaaltje gegraven werd om de weilanden aan de zuidkant van de boerderijen langs de Slichtenhorsterweg van mineralen te voorzien door het water van de Breede Beek er over heen te laten vloeien (zogenaamde vloeiweiden).

Het water van Zwartebroek

Het moerassige deel van Zwartebroek moet het wat zijn water betreft vooral hebben van het buurtschap Appel, dat iets hoger ligt en door middel van de Appelsche Beek en de Rubberbeek op het moerassige deel van Zwartebroek afwatert. Wanneer werd het 'Kanaal vanuit Zwartebroek' gegraven?
Toen Nijkerk in 1413 stadsrechten kreeg en er grachten om de veste gegraven werden, moesten die gedurende het gehele jaar van water worden voorzien. De oorsprong van de Breede Beek of Slichtenhorsterbeek lag slechts drie kilometer van het centrum van de veste. Het is waarschijnlijk, zoals uit het bovenstaande gebleken is, dat de Slichtenhorsterbeek te weinig garanties gaf om gedurende het hele jaar te zorgen voor een constante aanvoer van water, zoals bijvoorbeeld in heel droge zomers of in strenge winters.

Afbeelding 11: Het kanaaltje vanuit Zwartebroek gezien vanaf de Wielweg. In tegenstelling met alle andere waterlopen is dit kanaaltje niet gegraven op de grens van hoog en laag.

Het moerassige gebied van Zwartebroek bevatte het hele jaar door wel water. Immers, het buurtschap Appel werd afgewaterd door het kwel- en regenwater van de Rubberbeek en de Appelsche Beek. Daarom werd er een rechte waterloop gegraven vanaf de Blankenhoefse Weg in Zwartebroek tot aan de Breede Beek op Slichtenhorst.

Dit kanaaltje van bijna drie kilometer lang en één tot anderhalve meter breed is in het verleden met handkracht gegraven. Het venige gebied in het vlakke land van Zwartebroek was niet zo'n probleem, het probleem kwam een paar honderd meter ten noorden van de Koperweg. De boeren moesten daar door een dekzandrug van twee meter hoog over een afstand van honderdtwintig meter graven. Er moesten duizenden kubieke meters zand met de hand worden verzet. Waar lieten ze al dat zand? Dat was juist geen probleem voor boeren, die vooral in het verleden een onuitputtelijke behoefte hadden aan zand. Zand werd in het verleden vooral gebruikt voor het ophogen van een weiland dat dan als akkerland gebruikt kon worden; een akker was meer waard dan een weiland. Zand werd eveneens gebruikt voor het ophogen van de zandpaden, voor opritten naar de akkers en als strooisel in de kippenhokken. In de negentiende en twintigste eeuw werd zand vooral gebruikt voor de aanleg van wegen, spoorlijnen en huizenbouw.

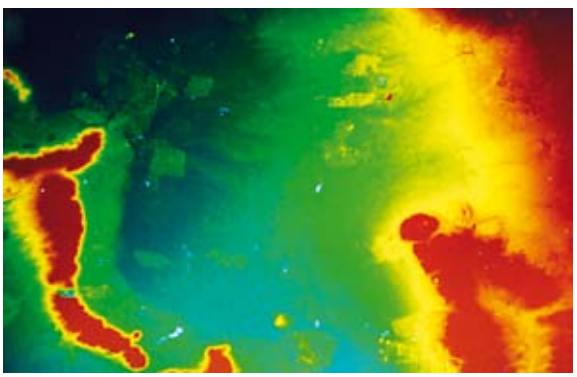

Afbeelding 12: Hoogtekaart Actueel Hoogtebestand Nederland.

Instortingsgevaar

Een ander probleem was dat de zandige oever gemakkelijk kon instorten. Het droge zand hiervan gaat schuiven bij een glooiingshoek van meer dan 33 graden. Zo'n schuine helling kost te veel bouwland en daarom kreeg de beek steile wanden die gestut moesten worden. Maar hoe?
In het verleden wist men hier wel een oplossing voor: onder tegen de oever werden essen gepoot. Als ze na vijf of tien jaar flink waren gegroeid, werden ze gesnoeid waardoor er meer loten ontstonden die weer uitgroeiden. Deze werden na verloop van tijd weer afgezaagd waardoor het proces zich herhaalde. De basis van de bomen groeide vlak boven de waterspiegel uit als een dam, waardoor het afkalven bij hoog water werd tegengegaan.

Afbeelding 12 is een hoogtekaart van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) en laat zien hoe het oppervlak van de Vallei eruitziet. De broekgronden, dat zijn de moerassige gronden, dus lage gronden, (deze zijn blauw gekleurd), liggen in het westelijk deel van de Gelderse Vallei. Van oost naar west gaat het van hoog naar laag. Het reliëf is gevormd in de laatste ijstijd, het Würm of het Weichselien. De foto laat zien dat het meeste zand dat in de Vallei gestoven is uit het oosten kwam, dus van de Veluwe. Oostenwinden zijn in de winter zeer koude winden die het zand droogvriezen waardoor het makkelijk verwaait. Aan de oostkant van de Utrechtse Heuvelrug ligt parallel met de voet ervan eveneens gestoven zand dat van of over de Utrechtse Heuvelrug gestoven is.

Afbeelding 13: De vlekkerige en warrige blauw gekleurde delen die van rechts naar links lopen zijn smeltwaterdalen, gevormd in de laatste ijstijd. Alle beken met een natuurlijk verloop volgen de richting van deze dalen, dus in westelijke richting. Links boven ligt Hoevelaken, links in het midden Amersfoort en links onder Leusden. (Geomorfologische kaart).

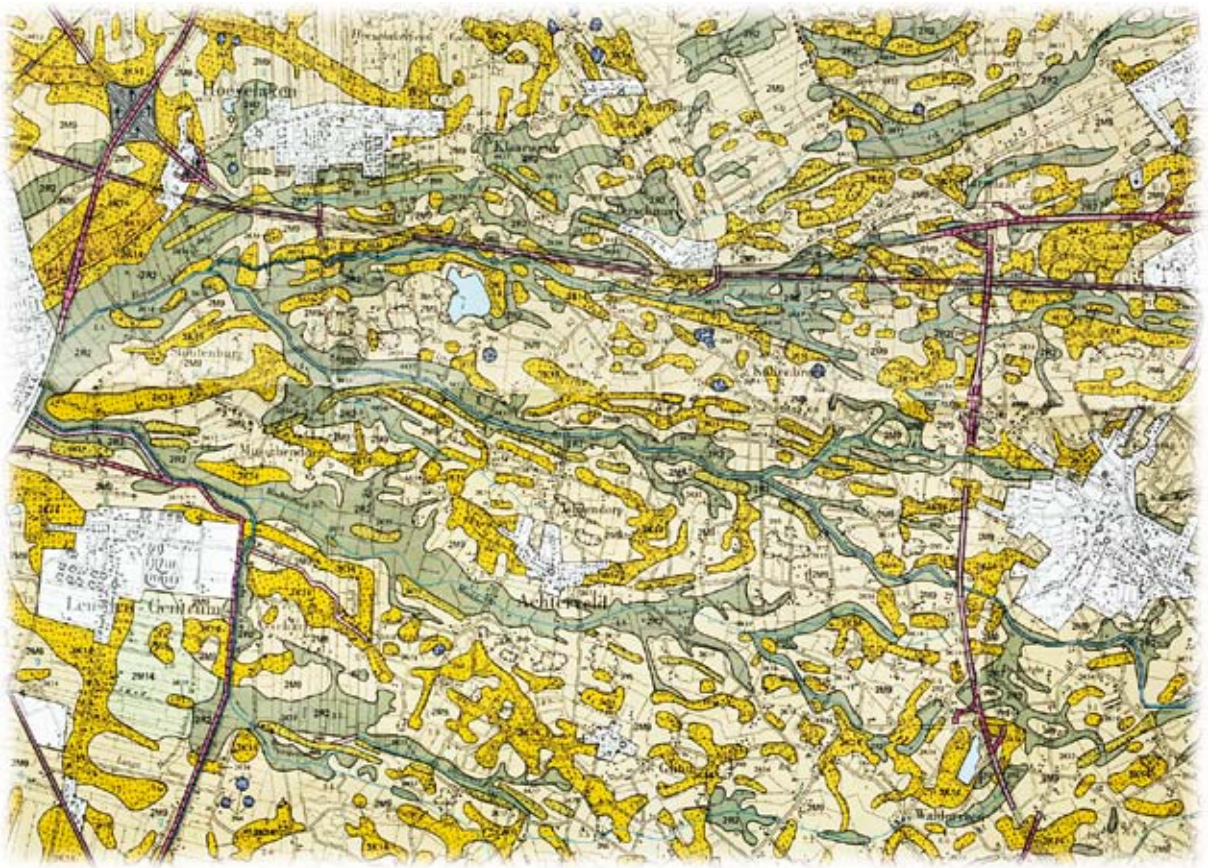

Let wel: van welke kant de wind ook komt doet er niet toe, het zand gaat altijd stuiven. Als het zand nat is en de wind hard genoeg gaat het ook stuiven, maar slechts hoogstens een meter boven het oppervlak. Ook al zullen in de laatste ijstijd de meeste hevige winden uit het westen zijn gekomen, dan wil dat nog niet zeggen dat daar dan ook het meeste zand vandaan kwam. Dit hangt af van fysische omstandigheden, zoals een vochtige bodem, waarbij er minder zand verstoven wordt.

Het 'Kanaaltje vanuit Zwartebroek' loopt in een niet-natuurlijke richting

Op de geomorfologische kaart, afbeelding 13, is te zien dat alle smeltwaterdalen in de omgeving van het moeras van Zwartebroek en zuidelijk daarvan in westelijke of zuidwestelijke richting lopen. Beken volgen deze laagten. Het kanaal naar de Breede Beek gaat echter naar het noorden, tegen de natuurlijke afwatering in, en bestaat bovendien uit rechte stukken. De Bellemansbeek, die op ongeveer dezelfde plek begint als het kanaal naar de Breede Beek, stroomt in westelijke richting. Dat is de natuurlijke richting.

In de volgende editie het laatste deel van de Nijkerkse waterlopen. U leest dan meer over de Breede Beek, ontginning van de woeste gronden en 'Het kanaaltje vanuit Zwartebroek'...

wordt vervolgd...

Alle foto's en kaartbewerkingen zijn van de auteur.

Najaarsexcursie 2014

De viering van het 35-jarig jubileum van onze Bekenstichting zal plaatsvinden op zaterdagmiddag 11 oktober 2014. Dat is ook precies de datum waarop de Bekenstichting 35 jaar geleden is opgericht.

De viering vindt plaats vanaf 13.30 uur bij de Leuvenumse beek. We beginnen dan in elk geval met de najaarsexcursie voor donateurs en andere belangstellenden langs het traject van de Leuvenumse beek onder leiding van boswachters van Natuurmonumenten. We bekijken dan de werkzaamheden die Natuurmonumenten en Waterschap momenteel al hebben uitgevoerd en nog zullen uitvoeren aan de beek. Zie ook de Wijerd 1 van 2014.

Het programma:

13.30 Excursie langs de Leuvenumse beek. Start bij het bezoekerscentrum van Natuurmonumenten.
We splitsen de groep op in een korte excursie voor diegenen die slecht ter been zijn (vervoer per huifkar mogelijk) en een lange excursie van 2 uur voor diegene die dat willen en kunnen.
17.00 Borrel met gelegenheid tot feliciteren van het bestuur in Restaurant de Zwarte Boer.
18.00 Korte excursie naar buiten om het burlen der herten aan te horen.
19.00 Diner (op eigen kosten) in Restaurant De Zwarte Boer (ca € 45,-).

U kunt zich opgeven met het formulier dat u in deze Wijerd hebt aangetroffen.
Graag in een gesloten enveloppe, voorzien van een postzegel, vóór 15 september opsturen naar het secretariaat t.a.v. Z. Hottinga-Doornbosch, Kerkweg 10, 8193 KK Vorchten.
U kunt zich ook opgeven middels onze website.

Zij die goed ter been zijn graag parkeren bij De Zwarte Boer, zij die slecht ter been zijn kunnen parkeren bij het begin van de Poolse weg of bij het kantoor van Natuurmonumenten net ten noorden van de Zwarte Boer

Hotel-Restaurant De Zwarte Boer
Jhr. Dr. C.J. Sandbergweg 67,
3852 PT Leuvenum (Ermelo).

Houd de aankondigingen op onze website www.sprengenbeken.nl goed in de gaten voor eventuele wijzigingen in het programma.

PANNEKOEK GWW B.V.
Een allround aannemersbedrijf
in de grond-, weg- en waterbouw.
Talhoutweg 21, Vaassen Tel: 0578 578670
www.pannekoekgww.nl, mail: pgww@worldonline.nl

tekst Yolt IJzerman
foto's Bernard Willemsen

Voorjaarsexcursie 2014

Op 12 april hield de Bekenstichting haar jaarlijkse voorjaarsexcursie, die traditiegetrouw buiten de Veluwe plaatsvindt. Dit jaar was het reisdoel Noordoost-Twente. Ongeveer 25 personen hadden zich ingescheept in Heerde en Apeldoorn.

Stipt op tijd, om 10.15 uur arriveerde het gezelschap in Ootmarsum, in hotel de Wyllandrie, hoog gelegen op de Kuipersberg, met een prachtig uitzicht, tot in Duitsland toe. We werden daar welkom geheten door Rob van Dongen en Karel Hesselink, medewerkers van respectievelijk Waterschappen Vechtstromen en Rijn en IJssel, Fons Eysink, ecoloog bij de Federatie van Bosgroepen en Jan Harmen Bosch en Yolt IJzerman, van de Bekenstichting, die de excursie hadden voorbereid. Het was prachtig weer, maar de koffie met taart, aangeboden door het Waterschap, trok nog meer, dus eerst naar binnen!

Na de koffie werden we door Rob ingeleid in de specifieke situatie van de beken en bronnen langs de stuwwal van Noordoost-Twente. Ha, een stuwwal zult u denken: dus vergelijkbaar met de Veluwe! Dat is maar gedeeltelijk het geval. Veel meer dan de Oost-Veluwe wordt de Twentse stuwwal gekenmerkt door heel veel plaatselijk ondoorlatende lagen, vaak bestaande uit leem of klei, in de ondergrond. Dat heeft tot gevolg dat op tientallen plaatsen, ook relatief hoog op de stuwwal, bronnen voorkomen. Ook zijn de hoogteverschillen over korte afstand opmerkelijk. De situatie lijkt eigenlijk meer op de bekengordel langs de Zuid-Veluwe: ook daar heb je veel kleine bronnen, soms hoog gelegen, en veel reliëf op kleine afstand.
De bronnen in Twente liggen vooral in het agrarisch gebied: soms als een klein bronbosje, vaak ook als natte plekken in een weiland. Veel bronnen zijn dan ook in de jaren na WO II zwaar aangetast door de eisen die de moderne landbouw dacht te moeten stellen. Getoond werd hoe in een bronplek van minder dan een halve hectare meer dan tien drains werden aangelegd met de bedoeling deze droog te krijgen. Beekloopjes werden ook uitgediept om het omliggende land droog te krijgen. Gevolg was een toenemende erosie van zand, waardoor de beken soms wel een meter dieper kwamen te liggen.
Duidelijk zal zijn dat dat alles niet bevorderlijk was voor de natuurwaarden van de beken. In het project 'terug naar de bron', waarin het Waterschap samenwerkt met de provincie, de gemeente, natuurbeheerders en eigenaren, is dan ook als doel gesteld de bronnen en beken zoveel mogelijk te herstellen.

Ootmarsum vanaf de Kuipersberg

naar Noordoost-Twente

Dat levert niet alleen mooie bronnatuur en een fraai landschap op, maar het voorkomt ook dat de beken bij veel neerslag veranderen in kolkende stroompjes.
Het project loopt al een flink aantal jaren en er is veel bereikt. Tientallen bronnen en diverse beekjes zijn al hersteld, nu vaak met medewerking van de boeren of particulieren die het land in eigendom hebben. Sommige beken, zoals het Springendal, waar we 's middags zijn gaan kijken, moeten nog worden gereconstrueerd.

Na deze zinvolle introductie werd het tijd om naar buiten te gaan. Tijdens een gemakkelijke wandeling, de stuwwal af, bezochten we diverse herstelde bronnen en de Molenbeek: een mooi beekje dat vanaf de Kuipersberg doorloopt tot in de bebouwde kom van het mooie stadje Ootmarsum.
Het wandelen is hier een lust: op veel plaatsen zijn wandelpaden aangelegd tussen de landerijen. Niet alleen de beken, maar ook het open landschap is op sommige plaatsen hersteld: doorgeschoten hakhoutbosjes worden weer in cultuur genomen, wat het uitzicht zeer ten goede komt. De bovenste bronnen van de Molenbeek waren nog maar kort tevoren hersteld: je zag het water in kleine bronnen omhoog komen in een weiland dat in 2013 tot natuurgebiedje was omgevormd. Vóór het herstel lag de beek hier meer dan een meter dieper. Herstel betekent dan ook vaak: veel zand in de beken en erosie bestrijden! De beek moet weer naar het maaiveld worden teruggebracht.
We waren diep onder de indruk van de prachtige vegetaties, die in de elzenbronbossen en schraallanden in het beekdal te vinden waren, mede doordat we precies op het goede moment kwamen: de dotterbloemen bloeiden nog diep geel en twee soorten goudveil, een zeldzame bronplant, bloeiden volop geelgroen, soms in hele velden.

Aan de rand van de bebouwde kom, nabij de windmolen van Oude Hengel, werd ons verteld dat het oude beekdal was hersteld door verwijdering van een met veel puin opgehoogd industrieterrein. Eerder bevond de beek zich hier ondergronds, in buizen. Op een deel van het terrein waren woningen gebouwd om de kosten te dekken. Verderop, dwars door de bebouwde kom, is de beek ook weer bovengronds gehaald: langs een oude fabriek waarin vroeger fosfaatknollen werden verwerkt tot meststof. Dan nog een klein stuk waar nog huizen op de beek staan en dan de plek waar de watermolen vroeger stond, naast een mooi vakwerkgebouwtje. Daarmee was het ochtendprogramma afgerond en was het tijd voor de lunch in het nabij gelegen restaurant de Weemhof, gelegen in een klein openluchtmuseum.

Na de lunch stond de bus weer klaar om ons door een prachtig glooiend landschap via een aantal kleine weggetjes nog enkele dalen in de stuwwal te laten zien, waar steeds ook weer herstelde bronnen en beekjes te vinden waren. Maar uiteindelijk werden we afgezet nabij de middenloop van de Springendalse beek, de grootste beek die op de stuwwal ontspringt en naar het oosten stroomt. Benedenstrooms, op de plek van een andere watermolen, bevindt zich een wasserij, die nog steeds het beekwater gebruikt. Maar direct naast de plek waar we uitstapten vonden we een romantisch vakwerkhuisje, waarin de resten van een tweede molen te herkennen waren. De opgeleide beek voor deze molen ligt al decennia droog en is alleen als tracé in het landschap nog te herkennen.

Bovenste bronnen Molenbeek

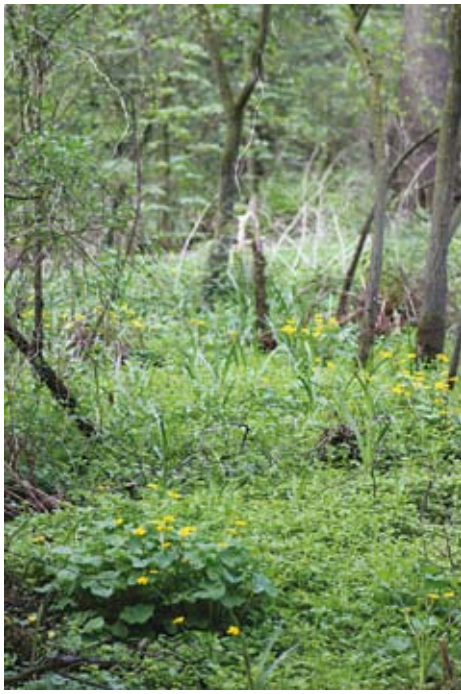

Elzenbos met goudveil

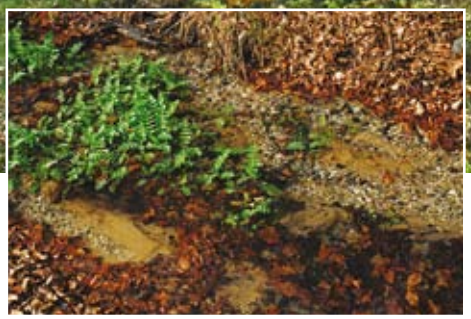

Bronnetjes in Springendal

Heide met Jeneverbes
foto Jan Harmen Bosch

Vanaf dit punt vervolgden we de beek tot aan de bovenste bronnen, eerst in een coulissenlandschap, maar al snel in een parkachtig bos met stukjes heide. Het bosgebied is begin 20e eeuw aangekocht door een grootgrondbezitter en parkachtig aangepast, met onder meer enkele vijvers, aangelegd op plekken waar zich eerder bronnen bevonden. De vijvers hebben dan ook mooi helder water met bijzondere planten. Tegenwoordig wordt het Springendal beheerd door Staatsbosbeheer.

In het bosgebied blijken ook nog oude, droge beeklopen te vinden te zijn. Opvallend is dat die maar heel ondiep liggen: vaak niet meer dan een halve meter onder maaiveld. En dat terwijl de huidige beek nog wel een meter dieper ligt! De uitleg krijgen we ook: het gevolg van ondeskundig graven en daardoor sterke erosie in de bronnen! Deze beek is dan ook nog niet hersteld: als het goed is zal dat herstel nog in 2014 beginnen.
Een beproefde methode daarbij is om 'gewoon' hopen zand langs de rand van de beek te deponeren, dat zand wordt spontaan door het water in de beek verspreid en de bodem zo opgehoogd.
Verder bovenstrooms bestaat de beek uit twee takken, die een mooie jeneverbesheide omringen, aan de rand waarvan een schilderachtige, grotendeels houten woning staat, van de eigenaresse van de heide. De eigenaresse gaf ons met plezier toestemming de beken verder te verkennen.

Niet veel verder bovenstrooms lagen de bovenste bronnen, in het bos. Althans: zo leek het.

...een klein mirakel

Maar nog iets verder omhoog was enkele jaren geleden een klein mirakel geschied: een grote maïsakker werd aangekocht als natuur en ontdaan van alle afwateringssloten, met als gevolg dat op diverse plekken in het huidige grasland bronnen tevoorschijn waren gekomen! Een prachtig voorbeeld van natuurherstel.

Dit grasland was het einde van de excursie. Na een 'gewone' wandeling van 10 minuten kwamen we weer bij de bus, die was omgereden. Hier werd, na veel dank voor hun inspanningen op hun vrije zaterdag, afscheid genomen van onze drie excursieleiders. Na een korte tweede stop bij de Heemhof, waar er wat vocht in- en uitging, werd de terugreis naar de Veluwe weer aanvaard.

We kunnen terugzien op een schitterende dag: mooie beken in een prachtig landschap en toegelicht door enthousiaste en deskundige gidsen. Het is opvallend hoe Waterschap de Vechtstromen actief is in het herstellen van dit bronnenlandschap. Ook is het verschil tussen de beken in Noordoost-Twente en die op de meeste plekken op de Veluwe opmerkelijk: je vindt hier geen gegraven sprengenbeken, maar min of meer natuurlijke bronnen, met brongebieden en vaak een groot verval. In dit soort beken is het ophogen van de beekbodem vaak een goede herstelmethode. De sprengenbeken, met hun flauwe verval, hebben juist behoefte aan goed periodiek onderhoud.

We zijn na deze excursie weer verrijkt met kennis van een ander, mooi bekengebied!

Elzenbronbos

De presentatie die door Rob van Dongen werd gehouden en meer foto's van Jan Harmen Bosch en Bernard Willemsen zijn te vinden op onze website

www.sprengenbeken.nl.

Oude maisakker, voorbeeld van natuurherstel

Stekelbrem

Veenmos

Werkgroep cultuurhistorie

Op stap met Herman Hagens

Donderdag 20 februari is het zover. Herman Hagens, de auteur van het standaardwerk 'Op kracht van stromend water. Negen eeuwen watermolens op de Veluwe', komt op bezoek bij de werkgroep cultuurhistorie. Jan van de Velde, Jan Koornberg en Henri Slijkhuis begeleiden Herman naar de Grutmolen, later Wasserij Molenbeek in Heerde, de Kopermolen in Zuuk (Epe) en de Cannenburchermolen in Vaassen.

Herman is al vanaf de jaren vijftig informatie aan het verzamelen over watermolens in Twente en de Achterhoek. In 1979 resulteert dit in het boek 'Molens, Mulders, Meesters'. Tijdens het onderzoek naar verdwenen en nog bestaande watermolens in die regio heeft Herman ook het nodige verzameld over de watermolens op de Veluwe. Vooral in het Rijksarchief in Arnhem weet hij veel waardevolle informatie boven water te halen over deze Veluwse molens. Vanwege de invoering van de Hinderwet in 1875, moet er door molenaars vergunning aangevraagd worden. Daardoor is er informatie over en zijn er veel tekeningen van molens die nu geheel verdwenen zijn. De vele fietstochten langs de molens (Herman heeft geen auto) en de vele gesprekken met hun eigenaren en de grote hulp, die Herman ontving van historische en heemkundeverenigingen, heeft geleid tot het standaardwerk 'Op kracht van stromend water', dat in 2000 is uitgegeven. Herman geeft aan dat hij tevens veel heeft gehad aan het boekwerk van H. Voorn 'De papiermolens in de provincie Gelderland, alsmede in Overijssel en Limburg' en het boek van R. Hardonk over de geschiedenis van de Apeldoornse watermolens 'Koornmullenaers, pampiermackers en Coperslaghers'.

Het is Herman Hagens opgevallen, dat de watermolens in Twente veel beter beschermd worden dan die op de Veluwe. In Twente is er tot nu toe maar één watermolen verdwenen, terwijl op de Veluwe er nog weinig molens zijn. Hij heeft hier helaas geen verklaring voor. Een interessante onderzoeksvraag!

Villa Molenbeek in Heerde.

We worden ontvangen door Jan Harmen Bosch, de huidige bewoner van villa Molenbeek. Jan Harmen vertelt zeer geanimeerd over de historie van de molenplaats. De molen is in 1834 opgericht en in 1914 (toen aan de bedrijvigheid een einde is gekomen) afgebroken. Het is nog wel steeds goed te zien waar de molen heeft gestaan. Voor Herman Hagens is de in de kelder nog steeds aanwezige Peltonmolen van 1914 het hoogtepunt. Hij is tijdens het schrijven van zijn boek niet op de hoogte geweest van het bestaan van dit molentje met het Peltonwaterrad. Hij daalt hiervoor als 78-jarige een wankele trap af om onder in de kelder te komen. In de Wijerd van juni 2010 wordt deze Peltonmolen uitgebreid beschreven.

door Henri Slijkhuis

Met Herman Hagens en de heer Rodijk in De Kopermolen.

De molen is o.a. gebruikt om electriciteit op te wekken.
Mij treft tijdens dit bezoek vooral het verhaal van de heer Bosch over het vissen met handgranaten in de wijerd tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Duitsers vermoeden, dat er vis in de wijerd zit en nemen niet de moeite om deze vis met een hengel te vangen, maar gooien er handgranaten in.

We worden rondgeleid door de heer Rodijk. De Kopermolen in Zuuk is een bijzonder waardevol cultuurhistorisch object. De molen heeft verschillende functies gekend. De twee laatste functies zijn nog steeds goed te zien! In 1858 is door A. Heering de molen ingericht voor het maken van papier en in 1899 wordt de molen door de heer G.W. Heering omgebouwd tot graanmolen. De vrouw van de heer Rodijk is een Heering zodat de familielijn nog steeds bestaat.
De wijerd en de bovenloop van de beek zijn hersteld door het waterschap, zodat de wateraanvoer naar de molen weer verbeterd is. In 1975 heeft de molen een nieuw waterrad gekregen en is ook het vlotwerk vernieuwd. Tevens worden de bakstenen muren hersteld. We zijn inmiddels veertig jaar verder en het is goed te zien dat een volgende restauratie absoluut noodzakelijk is. Ik hoop, dat de huidige eigenaren en de gemeente elkaar weten te vinden. Als bekenstichting willen we graag ons steentje aan de restauratie bijdragen.

De Cannenburchermolen
De molen van het kasteel de Cannenburch is één van de oudste molens van de Veluwe. Al in 1387 wordt deze molen in officiële stukken genoemd. Een aantal jaren geleden zijn de molengoot en het waterrad vernieuwd en dat willen we Herman Hagens graag laten zien. Jan van de Velde vertelt de heer Hagens over de gerestaureerde turbine, die onder water zit, maar niet is aangesloten op een generator en dus geen functie heeft. Jan vindt dat het aansluiten op een turbine alsnog moet gebeuren. Uit de reactie van de heer Hagens blijkt, dat hij een man van de cultuurhistorie is. Als er een oorspronkelijk een waterrad heeft gezeten, dan hoeft een turbine voor hem niet.
Na het bezoeken van drie molens is het tijd voor de inwendige mens. In het koetshuis wordt de rondgang afgesloten met een hapje en een drankje. We kunnen terugkijken op een geslaagde tocht.

Herman Hagens en Jan van de Velde bij de Cannenburchermolen.

We zijn inmiddels veertig jaar verder en het is goed te zien dat een volgende restauratie absoluut noodzakelijk is.

Jan van de Velde, Jan Koornberg en Herman Hagens krijgen uitleg van Jan Rodijk bij De Kopermolen.

Kwartaalblad van de Bekenstichting vernieuwd!

door Henri Slijkhuis
foto's Jacques Meijer

De Bekenstichting bestaat dit jaar 35 jaar. Dit lustrumjaar is 12 maart begonnen met de verschijning van het kwartaalblad De Wijerd in geheel vernieuwde vorm. Tijdens een heel goed bezochte bijeenkomst in restaurant de Korenmolen in Eerbeek is het eerste exemplaar door voorzitter Jan van de Velde vol trots overhandigd aan heemraad J. Verhoef van Waterschap Vallei & Veluwe. De heer Verhoef spreekt de jubilerende stichting lovende woorden toe en hoopt nog jarenlang gebruik te kunnen maken van de expertise van de Bekenstichting.
Hij roemt de binnen de stichting aanwezige kennis op het gebied van hydrologie, natuur, landschap en cultuurhistorie.

De bijeenkomst in Eerbeek heeft nog een tweede doel. De oliemolen wordt op 12 maart van meer water voorzien dan voorheen, door in de wijerd van Huis Eerbeek meer water op te slaan en die ten goede te laten komen van de oliemolen. Heemraad Verhoef en wethouder Elbers van de gemeente Brummen trekken samen een schot omhoog, zodat er meer water de Eerbeekse Beek instroomt en de molen met meer snelheid kan draaien. Dat laatste is prima gelukt! Het is de bedoeling om in de zomerperiode gedurende de zaterdagen de molen op meer waterkracht te laten werken. Dit is een initiatief van de Rotary Eerbeek-Brummen die hiervoor de samenwerking heeft gezocht met het Geldersch Landschap en Kasteelen (GLK), de provincie, het waterschap Vallei & Veluwe, Vitens, Coldenhove Papier, de gemeente Brummen en de Bekenstichting. Deze samenwerking heeft inmiddels geresulteerd in een aktie van het GLK.
GLK heeft getest of de wijerd zodanig lekdicht is, dat gedurende de zomerperiode het waterpeil 10 cm hoger kan worden gezet dan normaal. Als de oliemolen dan aangezet wordt, kan de grotere watervoorraad van de wijerd ten goede komen van de oliemolen. Het is slechts de eerste fase van het project. De komende jaren zullen aanpassingen in de verbindingen van de Eerbeekse Beek plaatsvinden met als doel om veel meer water bij de oliemolen te krijgen. De eigenaar van het restaurant (Johan van Zadelhof) en de aanwezige molenaars zijn blij met het succes van 12 maart, maar beseffen dat het slechts een eerste stap is. Als de volgende stappen even succesvol zijn als deze middag met het bijbehorende stralende voorjaarsweer, dan moet het goed gaan komen. De Bekenstichting zal in ieder geval de komende jaren haar expertise inbrengen om meer water bij de oliemolen te krijgen. Met de nieuwe Wijerd onder de arm zijn de aanwezigen na afloop van de bijeenkomst weer vertrokken.

Jan van de Velde, wethouder Elbers en heemraad Verhoef nemen de nieuwe Wijerd in ontvangst.

Wethouder Elbers en heemraad Verhoef trekken het schot omhoog.

Jaarvergadering 2014

door Maria Bruggink

Traditiegetrouw vond de jaarvergadering plaats in de Wenumse Molen. Ook nu had de bijeenkomst eerder het karakter van een gezellig samenzijn van mensen die de beken een goed hart toedragen, dan een vergadering waarbij allerlei zwaarwegende onderwerpen besproken worden. Voorzitter Jan van de Velde verwelkomde ieder en opende de vergadering. Hij vertelde dat dit jaar een behoorlijk aantal mensen, die zich actief hebben ingezet voor de beken, op grond van hun leeftijd stoppen met hun vrijwilligersactiviteiten bij de Bekenstichting. In de loop van het jaar zal hier nog speciale aandacht aan besteed worden. Jan vroeg ook de aandacht voor het aftreden van de penningmeester. Wellicht dat één van de aanwezigen een geschikte plaatsvervanging hiervoor weet? De communicatiemiddelen waar de Bekenstichting gebruik van maakt zijn vernieuwd. De site en Facebook worden wekelijks ververst en veel artikelen uit de Wijerd worden hier opgenomen. Facebook is door iedereen in te zien, zonder dat je jezelf hoeft aan te melden! *www.sprengenbeken.nl* en *www.facebook.com/bekenstichting* zorgen dat nieuws over sprengenbeken snel verspreid wordt!
Dit jaar viert de Bekenstichting haar 35-jarig jubileum. Peter Smits, lid van het Algemeen Bestuur, vertelde welke activiteiten er dit jaar zijn. Op 11 juni wordt de afronding van het Beekherstelprogramma uitgebreid gevierd. Hierbij heeft het Waterschap het voortouw. Er zijn allerlei leuke activiteiten op die dag voor het publiek. Op 30 augustus zal er misschien een speciale beekspeeldag plaatsvinden voor de jeugd.

Hierna volgde het officiële gedeelte van de vergadering. De financiële verantwoording en het jaarverslag passeerden de revue. De penningmeester meldde dat ondanks de financiële crisis de financiën ook nu gezond zijn. De secretaris stond stil bij de vernieuwde website en Wijerd. Beide in haar opvatting een duidelijke verbetering. Zij merkte op blij te zijn met de jongere generatie die zich hiervoor heeft ingespannen en in de toekomst dit ook blijft doen. Zij hoopte dat hierdoor nieuwe jongere mensen aangetrokken worden om zich actief in te zetten voor de beken. De kascommissie was ook nu weer vol lof over het financiële jaarverslag. De penningmeester werd dan ook décharge verleend. Na dit officiële gedeelte was het woord aan de sprekers. Ruud Schaafsma ging in op een aantal bijzondere cultuurhistorische wetenswaardigheden over de molens in de Renkumse en Heelsumse beekdalen. Aandacht kregen hierbij de papiermolen Achter de Bock, ooit een grutterij, en papiermolen de Fortuin, destijds een gecombineerde water- en windmolen. Onvoorstelbaar dat er ooit negen-tien molens in de beekdalen waren. Ruud heeft veel speurwerk verricht om allerlei interessant kaartmateriaal boven water te krijgen waardoor de geschiedenis van de beekdalen tot leven komt. Geïnteresseerden kunnen hierover meer lezen in zijn boek 'De Renkumse en Heelsumse beekdalen'.

Na deze interessante lezing nam prof. Flip Witte, ecohydroloog, het woord. Op toegankelijke wijze gaf hij inzicht in de complexe waterhuishouding van de Veluwe. Hij vertelde over het ontstaan van de stuwwallen en de sandrs (spoelzandvlaktes). De ondergrond van de Veluwe en de ondergrondse waterstromingen vormen een complex geheel. Ondoordringbare kleischotten die scheef staan veroorzaken dit. Vervolgens lichtte Flip toe waarom de Veluwe verdroogt. Het blijkt dat van de neerslag die er valt slechts 57 procent verdampt. Je zou zeggen dat er dan een overschot is van 43 procent. Niets is echter minder waar. Allerlei ingrepen van de mens zorgen ervoor dat de Veluwe verdroogt. Het graven van de sprengenbeken is er één van, maar ook de ontwatering van de omgeving t.b.v. de landbouw is een grote boosdoener. Denk daarbij aan de Gelderse vallei en IJsselvallei. Tot mijn verbazing heeft natuurontwikkeling hiertoe ook bijgedragen. Door het bebossen van de Veluwe onttrekken vooral de naaldbossen veel water. Meer stuifzand op de Veluwe zou een logische maatregel zijn. Dit is een korte bloemlezing van zijn verhaal. Als iemand geïnteresseerd is in deze problematiek, is het absoluut de moeite waard één van zijn lezingen bij te wonen. Dat het onderwerp leeft bij de aanwezigen, blijkt uit de levendige discussie die erop volgde. Deze was overigens voor een leek moeilijker te volgen. Maar hieruit blijkt, dat er veel deskundigheid zit bij de bekenstichting.

Het was een gezellige en ontspannen avond met twee mooie onderwerpen.
Beslist de moeite waard.

door Jan van de Velde

Uit het postvak van de Bekenstichting

Naar aanleiding van het verschijnen van De Nieuwe Wijerd in maart 2014 ontving ik nevenstaande brief:

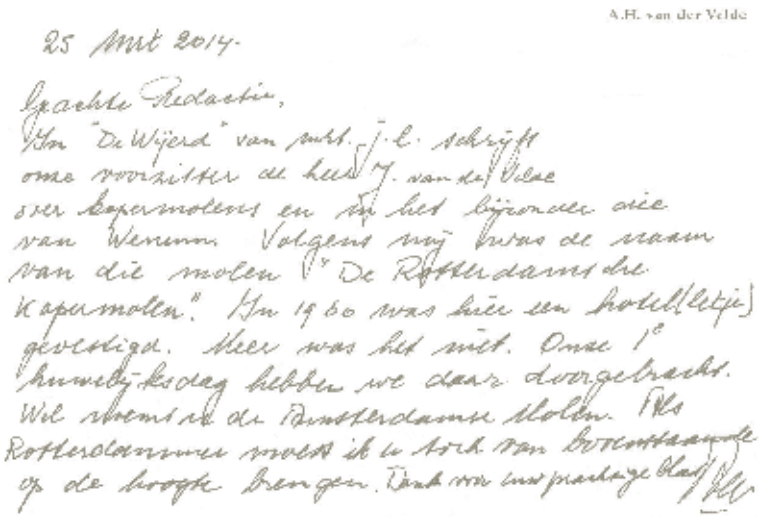

A.H. van der Velde

25 Mrt 2014.

Geachte Redactie,

Van "De Wijerd" van mrt. j.l. schrijft
oma voorzitter de heer J. van de Velde
over kopermolens en in het bijzonder die
van Wenum. Volgens mij betreft de naam
van die molen "De Rotterdamsche
Kopermolen". In 1960 was hier een hotelletje
gevestigd. Meer was het niet. Onze 1e
huwelijksdag hebben we daar doorgebracht.
Wel kwamen de Amsterdamse Molen. Als
Rotterdamsche moest ik te kort van boterhammetje
op de hoogte brengen. Dank voor uw prachtige blad

De heer en mevrouw Van der Velde logeerden op 29 juni 1960 op de Rotterdamsche Kopermolen. Deze kopermolen uit 1753, als papiermolen in 1627 gesticht, hield in het midden van de negentiende eeuw op te draaien. Op het terrein werden vervolgens een luciferfabriek en een houtzagerij gevestigd. In die tijd is een extra vijver aangelegd, waarschijnlijk om het hout te wateren voordat het gezaagd werd. In 1887 werd de buitenplaats verkocht en kreeg het de naam Eikenhorst. Het landhuis is in 1916 gesloopt en vervangen door een huis dat dichter bij de Zwolseweg lag. Ook dit is inmiddels gesloopt. Bewaard gebleven zijn het koetshuis uit 1803 en de boerderij uit 1728; dat jaartal is te zien op onderstaande foto. De grote waterval op de molenplaats is op particulier terrein nog aanwezig.

De boerderij uit 1728.

Oranje-Nassau

Ruud Schaafsma krijgt de orde door burgemeester Gebben opgespeld. Foto Wiebe Kiel.

Zaterdag 12 april had ik een heel bijzonder verrassingsfeest. Zo'n tachtig personen hadden zich verzameld in het Everwijnsgoed om het twintigjarig bestaan van de IVN werkgroep 'Beken en sprengen' te vieren. Vooral prutters waren hier aanwezig. Met z'n vieren vormden we de 'feestcommissie' die dit feest voorbereidden. Alleen wist ik niets van één onderdeel van het feest.

Er werden wat toespraken gehouden en toen kwam burgemeester Gebben, met ambtsketting om, binnenlopen. "Terecht dat hij de vrijwilligers komt bedanken voor meer dan 15.000 uur zwaar bekenwerk in onze groene gemeente", dacht ik nog. Maar al snel kreeg ik de indruk dat hij met een ander doel was binnengewipt. Hij richtte zich steeds meer tot mij en ik begon nattigheid te voelen.

Het kwam erop neer dat 'Zijne Majesteit de Koning heeft besloten om mij te benoemen tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau'. Een heel epistel van mijn verdiensten werd voorgelezen waarna de heer Gebben mij de orde op mijn overhemd speldde. Dat laatste is zeer ongebruikelijk, want dat hoort eigenlijk op de revers van een colbert, liefst van een driedelig pak. Dat is allemaal te lezen in de uitgebreide 'draagwijzer, hoe wordt de onderscheiding gedragen?'

De kans dat iemand ooit zal zien dat ik Ridder ben is klein, want ik draag zelden een rokkostuum (met of zonder sjerp) of smoking. De heer Gebben waarschuwde mij dat, als hij mij ooit in het dorp tegenkomt met miniatuurinsigne opgespeld zonder colbert te dragen, er wat voor me zwaait. Wél gaf hij mij toestemming om in de beek te werken in colbert met het uitreikversiersel op. Komend najaar ontvangt hij dan ook een uitnodiging om hierbij – in lieslaarzen – aanwezig te zijn. De beloning bestaat uit een heerlijke beekkoek.

Ik vind het geweldig dat ik de cultuurhistorisch monumentale sprengenbeken bij onze Koning onder de aandacht heb kunnen brengen. Per slot is hij een waterkenner bij uitstek. En ook de burgemeester van Renkum is nu met zijn neus op de historische feiten gedrukt. Meerdere dorpen in zijn gemeente zijn zogenaamde 'papiermakersdorpen', ontstaan door de papierindustrie. Ik heb het hier vooral over Heelsum en Renkum en in iets mindere mate zelfs over Oosterbeek. De watermolens vormen een stuk geschiedenis dat steeds onderbelicht blijft, ondanks de uitgebreide boeken die ik over deze pré-industriële periode schreef.

Ik ben zeer vereerd dat ik deze onderscheiding heb ontvangen!

Ruud Schaafsma.

De kans dat iemand ooit zal zien
dat ik Ridder ben is klein.

Viering van het twintigjarig bestaan van de IVN werkgroep 'Beken en sprengen' in het Everwijnsgoed.

Mevrouw Van Heeckeren van Molecaten
bij de Spijkerspreng.

Mevrouw Van

De serie interviews met mensen die op enigerlei wijze betrokken waren of nog zijn bij de Veluwse beken en sprengen vervolgen we met het verslag van een gesprek dat we voerden met mevrouw Van Heeckeren van Molecaten, voormalig (mede-)eigenaresse van het landgoed Molecaten en vroeger bewoonster van het huis Molecaten, tevens tot voor kort contactpersoon bij onze Stichting voor de Molecatense beek.

Voor dit gesprek togen onze verslaggevers naar het Hattemse, waar we in het sfeervolle Spijker Watervliet (het 'Spieker') een ontmoeting gearrangeerd hadden met mevrouw Van Heeckeren van Molecaten. Eerst vertelde ze globaal iets over zichzelf. Mevrouw Wieke van Heeckeren werd in 1947 te Eindhoven geboren. In 1955 verhuisde het gezin naar de Veldweg in Hattem omdat haar vader een functie kreeg als personeelschef bij Philips in Zwolle. Na haar schooltijd werkte ze korte tijd in een Haagse apotheek, maar Hattem bleef toch trekken. Daar trouwde ze in 1970 met Eric Baron van Heeckeren van Molecaten - Eric was een telg uit adellijke familie. Uit het huwelijk van Eric en Wieke werden drie kinderen geboren. Helaas is haar man in 1984 overleden.

Molecaten is in 1688 door een huwelijk tussen Robert van Heeckeren en Anna Wilhelmina Cecilia van Keppel in familiebezit van Van Heeckeren gekomen. In 1704 kwam na Cecilia's dood Molecaten eerst toe aan haar halfbroer, maar in 1718 nam Cecilia's zoon Evert het goed Molecaten over. Omstreeks 1740 bleek het huis vervallen en verlaten, zoals dat naar voren komt in een reisverslag van een aantal Groninger studenten (zie ook het boek van Herman Hagens). In 1758 braken er betere tijden aan voor het landgoed.
Het huis Molecaten dateert uit de 16e-17e eeuw en is vermoedelijk oorspronkelijk een Spijker of Spieker* (graanopslagplaats) geweest.

**het Duitse werkwoord Speichern, betekent opslaan (red).*

Het huis Molecaten met de vijver die vroeger ook als wijer diende

Heeckeren van Molecaten

Er stond een muur omheen, waarvan de stenen later gebruikt zijn voor de bouw van het naastliggende huis. Het latere grote huis werd in 1826 ingrijpend verbouwd. Het werd in de jaren ’70 en ’80 van de vorige eeuw bewoond door Eric van Heeckeren en zijn broer, beiden met hun gezin. Eerstgenoemde zat aan de westzijde, de andere bewoonde de oostelijke helft.

Omstreeks 1805 is het gedeelte rond het Spieker bij het landgoed Molecaten gevoegd. Voor die tijd was dit eigendom van de Hattemse burgemeester Greve, die in de nabijheid van dit pand een spreng had laten graven om zijn papiermolen ‘Op de Blaasbalg’ van water te voorzien. Na de verkoop aan Baron van Heeckeren heeft deze laatste het beekje rond 1850 dwars door een stuifrug, genaamd de Heerenberg, gegraven om het water voor zijn korenmolen te kunnen gebruiken, die naast het latere, maar inmiddels voormalige zwembad ‘de Watermulder’ stond. Lange tijd, sinds de gemeentelijke indeling en durend tot omstreeks 1970, heeft het huis Molecaten en het westelijke gedeelte van het landgoed administratief bij de gemeente Oldebroek behoord, terwijl het oostelijke deel met het Spieker onder de gemeente Hattem viel. Pas in 1970 is het gehele gebied bij Hattem gekomen.

De doorsnijding van de Heerenberg door de Spijkerspreng is het mooiste voorbeeld op de Veluwe van een dergelijk kunstwerk.

Het beheer over het landgoed werd door beide broers ‘met liefde’ uitgevoerd. Een vetpot was dit niet. In de jaren ‘70 heeft de familie Van Heeckeren een gedeelte van het landgoed nabij het zwembad Watermulder aan de gemeente Hattem verkocht ten behoeve van woningbouw. Na veel protesten vanuit de samenleving heeft men uiteindelijk van woningbouw op deze locatie afgezien, maar de opbrengst van deze bouwgrond gaf de familie wel weer even wat financiële ‘adem’. Maar ondanks de verkoop teerde men langzamerhand in op het vermogen. De pacht bijvoorbeeld leverde slechts een schamele 75 gulden per maand per boerderijtje op. Er werd dan ook gezocht naar mogelijkheden om wat extra inkomsten te kunnen genereren, zonder het familiebeheer zoals dat al decennialang in gebruik was, geweld aan te doen.

Het bos op Molecaten werd door de familie altijd als bosplantsoen beheerd en dat wilde men zolang mogelijk blijven doen. Zo werd bijvoorbeeld het opgroeiende onkruid tussen de jonge aanplant verwijderd om de opgroeiende boompjes een goede start te geven. Om de kosten te drukken voerden de beide broers zoveel mogelijk werkzaamheden zelf uit, Eric was een uitstekende beekruimer en er was maar één bosbaas.

Gezocht werd naar mogelijkheden om de financiën zo goed mogelijk op orde te houden. Besloten werd om enkele percelen te gebruiken voor de kweek en verkoop van kerstbomen. Dit leverde aardig wat op. Daarnaast exploiteerde men medio jaren ’60 van de vorige eeuw een kleine camping, terwijl de herberg Molecaten werd verhuurd. Omdat men al die tijd al donkere (financiële) wolken zag hangen is er binnenskamers wel eens over een eventuele verkoop nagedacht. Haar zwager zou dan het liefst aan een particulier willen verkopen, haar mans voorkeur ging uit naar een instelling als Geldersch Landschap.

Vanwege het overlijden van haar man in 1984 werden deze zaken opeens werkelijkheid. Na rijp beraad heeft men in 1987 besloten het landgoed met huis aan AMEV (Verzekeringen) te verkopen. Het Spijker Watervliet, zoals het Spieker heet, is met het naastliggende boerderijtje buiten de verkoop gehouden.

Een kort filmpje van deze ontmoeting is te zien op de Facebookpagina van onze Stichting www.facebook.com/bekenstichting, of direct op YouTube via de link: http://youtube/-wly7YPFUZk

De verkoop van het landgoed betekende dat er een totaal ander beheer gevoerd ging worden. ASR, de huidige eigenaar van het landgoed, is er vooral op uit het landgoed commercieel te laten renderen. De achterliggende visie is er meer een van *'zet er maar wat huizen op, want dat levert tenminste geld op'*. Men maakt daartoe dankbaar gebruik van de 'rood voor groen' regeling van de overheid. Ook het bosbeheer is nu veranderd: onkruid weghalen om jonge aanplant een goede en ongestoorde start te geven is nu niet meer aan de orde.
Het 'ecologische beheer' van tegenwoordig komt de huidige eigenaar goed van pas.

Het beheer wordt namens ASR door een rentmeester vanuit Utrecht gevoerd. Deze rentmeester onderhoudt nauwelijks contact met het Waterschap dat verantwoordelijk is voor het beheer en onderhoud van de sprengen. Mevrouw Van Heeckeren, die zich nog steeds emotioneel nauw met het landgoed verbonden voelt, heeft behoorlijk moeten aandringen op een betere bescherming van de sprengen. Om erosie van de steile oevers te voorkomen, is inmiddels op daarvoor in aanmerking komende plaatsen draad geplaatst. Deze sprengen en het achterstallige onderhoud hiervan waren de reden voor Wieke zich aan te sluiten bij de Bekenstichting en om ook contactpersoon voor deze beken te worden. Dit is ze tot 2008 gebleven.

Vervolgens gingen we op het landgoed kijken. Met name de prachtige diepliggende sprengen die dateren van eind 17e eeuw hadden onze aandacht. Hier en daar was duidelijk te zien dat het gebied een vrij intensieve recreatieve druk ondervindt. Daarnaast liggen er een aantal campings in de onmiddellijke nabijheid van de sprengen. Ook ruiters en mountainbikers hebben dit gebied 'ontdekt'. Bescherming van de erosiegevoelige sprengkoppen is dus wel nodig. Het eerste punt waar we even bij stilstonden is de uitgang van de vijver en voormalige wijer. Hier zit een gemetseld stenen muurtje met een duikertje.
Op deze plaats stond tot omstreeks 1815 de bovenste molen op Molecaten. De opening is momenteel altijd afgesloten, wat mevrouw Van Heeckeren betreurt. Graag zou zij zien dat op gezette tijden water uit de vijver gebruikt wordt ten behoeve van de hieronder liggende gerestaureerde korenmolen. Helaas vindt de huidige erfpachter de aanblik van een altijd tot de rand gevulde vijver belangrijker dan een draaiende molen.

Het gemetselde stenen muurtje met een duiker aan de uitgang van de vijver.

Daarna liepen we langs de molen bij de herberg Molecaten, die in 1967 gerestaureerd is. Het witgeschilderde kapelachtige gebouwtje, in de huidige uitvoering daterend van 1859, heeft aan de beekzijde een gietijzeren rad dat met een diameter van 3,70 meter het hoogste van de Veluwe is. Op het moment dat wij er waren was de molen gesloten. Meestal is er alleen op de woensdagmiddagen een molenaar aanwezig. Er zijn twee maalstoelen maar er is te weinig water om graan te kunnen malen. Dit zou kunnen veranderen als de erfpachter, die het huis Molecaten bewoont, bereid zou zijn in elk geval eenmaal per week water uit de vijver af te staan om te kunnen malen. De vijver diende immers vroeger ook als wijer voor de molen. Helaas is dat niet het geval zodat het rad alleen 'voor de prins' kan draaien.

Korenmolen met het hoge gietijzeren waterrad.

We vervolgden onze tocht langs de doorsnijding van de Heerenberg naar het Spijker Watervliet en de aangrenzende Spijkerspreng. In een bocht groeit paarbladig goudveil, naar verluidt 'meegebracht' aan de banden van een trekker. Voordien was deze zeldzame beekplant in het Hattemse onbekend.
We liepen verder naar de Spaanse graven, vermoedelijk een verdedigingswerk uit de Frankische tijd, maar later opnieuw gebruikt door de Spaanse troepen onder leiding van graaf Hendrik van den Berg tijdens de belegering van Hattem in 1629 tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

Tot slot nog even de Spijkerspreng.
Op een uitzichtpunt is duidelijk te zien dat de zuidelijke beekwal een stuk lager is dan de tegenoverliggende. Wieke merkte hierover op dat de wallen oorspronkelijk wel even hoog waren, maar dat deze afgraving uitgevoerd is door een bedrijf dat herstelwerk aan de beken en sprengen deed in opdracht van het waterschap. Deze 'amputatie' stond niet in het beheer- en onderhoudsplan (het zogeheten BOP) en was dus een geval van *'sorry, helaas'*. Naderhand heeft men wel weer een cosmetische correctie uitgevoerd, maar de 'wond' blijft zichtbaar.

Informatiebord bij de Spaanse graven.

In ongeveer 25 jaar is het grondwaterpeil bijna een halve meter gezakt.

Na afloop praatten we nog even na onder het genot van een kopje koffie in het Spijker Watervliet.

Wieke refereerde daar nog aan de presentatie die professor Flip Witte hield op de laatste jaarvergadering van de Bekenstichting over de voortschrijdende verdroging van de Veluwe. Ze vertelde dat de watermeter in het boerderijtje naast het Spijker in de kelder zit. Om die af te kunnen lezen waren in de jaren '80 lieslaarzen onontbeerlijk. Nu zijn normale laarzen daarvoor toereikend omdat het water nog maar 20-30 cm hoog staat. In ongeveer 25 jaar is het grondwaterpeil bijna een halve meter gezakt.

Over de geschiedenis van het landgoed is omstreeks 1965 een boekje verschenen met als titel 'Een wandeling door het landgoed Molecaten' van de hand van E. Baron van Heeckeren van Molecaten.
Helaas is het nu uitverkocht maar soms via het antiquariaat verkrijgbaar.

Over de molens op het landgoed Molecaten is meer te lezen in het onvolprezen meesterwerk van Herman Hagens 'Op kracht van stromend water' en in ons eigen Sprengenboek.

Diepliggende sprengen Molecatense beek.

Mededelingen

Onze Bekenstichting werkt met (een beperkt aantal) contactpersonen. Die bewaken de fraaie beken in hun specifieke gebied. Ook letten ze op plannen die het behoud en het herstel van de beken beïnvloeden.
Die contactpersonen komen tweemaal per jaar bijeen om ideeën en ervaringen uit te wisselen. Voorafgaand aan die bijeenkomsten wordt een rondleiding gegeven in het bekenstelsel waar we vergaderen en dat is altijd genieten. We hebben besloten dat ook ú welkom bent bij zulke interessante rondleidingen. De volgende is gepland op **zaterdag 25 oktober 2014** in Apeldoorn Noord, Het Wenumse Bekenstelsel.
Wel vooraf even opgeven bij Zwier Hottinga via *info@sprengenbeken.nl* .

30 augustus 2014
Waterspeeldag voor kinderen.

11 oktober 2014
35-arig jubileum in Leuvenum.
Meer hierover in het artikel op pagina 11.

Video's en radiofragmenten

Via de Bekenstichting kunnen verschillende korte video's en radiofragmenten bekeken en beluisterd worden. De makkelijkste manier om deze te vinden is via de website *www.sprengenbeken.nl*.
Op de openingspagina ziet u rechtsonder een link naar YouTube. Als u daar op klikt ziet u daar interviews over cultuurhistorie, verslagen van excursies en ander beeldmateriaal. U kunt natuurlijk ook direct zoeken op *www.youtube.com* via de zoekterm 'Bekenstichting'. Veel kijk- en luisterplezier.

Mailadressen

Wij roepen u op om uw mailadres aan ons door te geven! Meer informatie hierover vindt u op het inlegvel in deze Wijerd.

Via www.sprengenbeken.nl houden wij u op de hoogte van de laatste gegevens omtrent deze dag.

De Bekenstichting
Stichting tot Behoud van de Veluwse Sprengen en Beken

CULTUURLAND ADVIES
cultuurhistorie, gebiedsontwikkeling en ruimtelijke planvorming

Cultuurland Advies adviseert bij projecten op het gebied van Cultuurhistorie, Gebiedsontwikkeling en Ruimtelijke Planvorming. Ruimtelijke vraagstukken in relatie tot de leefomgeving staan daarbij centraal. We werken onder meer voor overheden, particulieren, terreinbeherende organisaties en stichtingen. Onze inzet richt zich o.a. op het uitvoeren van cultuurhistorische inventarisaties, het vormgeven van ruimtelijk beleid, het schrijven van ruimtelijke onderbouwingen, gebiedsmakelaardij, projectleiding en functieverbreding in de landbouw. www.cultuurland.com

CULTUURLAND ADVIES
Bezoekadres: Groteweg 54, 8191 JX Wapenveld
Postadres: Postbus 20, 8180 AA Heerde
T: 088-7844300 M: 06-27095840
E: info@cultuurland.com
I: www.cultuurland.com

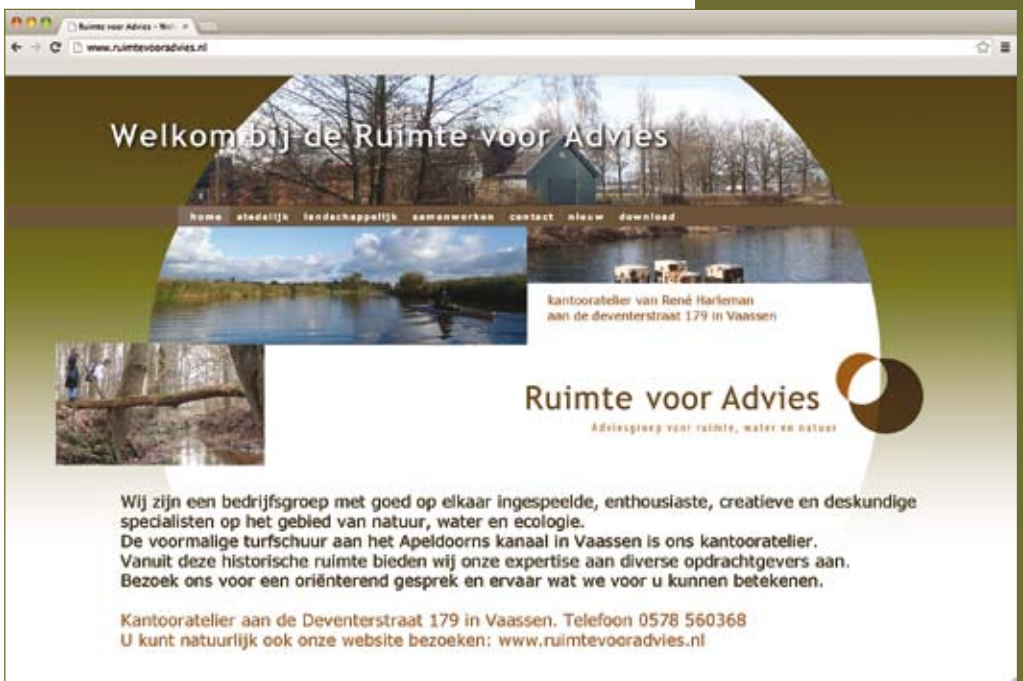

Ontwerp en vormgeving Eric Harleman, Vormvast esthetische producties

ISSN 1382-8738